

Faculty Scholarship
Cornell Law Faculty Working Papers

Cornell Law Library

Year 2005

Knihovny v nových akademických
znalostných prostredích

Sasha Skenderija
ss234@cornell.edu

Sasha Skenderija, Cornell Law Library

Title: **Libraries within New Academic Knowledge Environments**

Abstract in English:

New digital networking technologies and media have impacted many basic activities of university students and scholars but have also had essential consequences for the radical “datafication” and “networkization” of entire academic and scientific discourse. For this reason the information needs and customs of the patrons of academic research libraries have been changing at much faster rates than the libraries themselves. To answer the urgent challenge, the leading American research libraries have begun to pursue more profound conceptual and infrastructural developments – sometimes called ‘knowledge environments.’

Rather than mere virtual research libraries, repositories, or library consortia, the new academic knowledge environments are meant to become synergistic and open networks for all available intellectual, technological, and material potentials. These new meta- and transinstitutional networks of shared resources, services, ideas, and expertise (which are shaped by and around the immediate actions and requests of the individual users) mean that ‘participants’ in such an academic knowledge environment (students, scholars, librarians) are no more only consumers, researchers, producers, or organizers/archivists of the information, but they are also immediate and simultaneous co-creators and co-interpreters of the particular knowledge environment/network.

Establishing and building such a knowledge environment within and across a traditional academic institutional framework often collides with inertial forces associated with more deeply-rooted institutional and individual processes. Nevertheless, the new ‘meta-institutional’ academic knowledge environments are one of the most emerging and challenging platforms to reinvent the research library as a fundamental component of research and teaching in the new, rapidly changing conditions.

Full text in Czech:

Knihovny v nových akademických znalostních prostředích

Saša Skenderija, Cornell Law Library

The purpose of this discussion is less focused on the particulars of “What will emerge”, and more focused on “What is needed to support these kinds of things that

should emerge"¹

Dramatický dopad nových digitálních síťových technologií a médií na mnohé primární aktivity vysokoškolských studentů, učitelů a výzkumných pracovníků měl za následek radikální prosíťování, digitalizaci, a „rozvodnění“ (liquidification) celého akademického a vědeckého diskurzu. V této situaci se informační potřeby a zvyky tradičních uživatelů akademických odborných knihoven mění mnohem rychleji než samotné knihovny.

Mínulé desetiletí v akademických knihovnách proto proběhlo ve znamení rozsáhlé transformace fondů z primárně tištěných na hybridní sbírky digitálních a tradičních zdrojů. Knihovny stále vynakládají obrovské úsilí a odvádějí úctyhodnou práci ve snaze zajistit svým uživatelům nepřetržitý přístup k relevantním a spolehlivým informacím v rapidně se měnícím akademickém prostředí a z toho odvozeném zvýšení nároků na digitální a multimediální zdroje a služby. Přitom jejich rozpočty zpravidla nestačí reflektovat neustálý progresivní nárůst akvizičních nákladů.

Nicméně hlavním uživatelským kritériem pro hodnocení knihoven je čím dál tím méně kvalita, rozsáhlost a dostupnost fondů a sbírek, které knihovny vlastní nebo spravují. Rozhodujícím se stává to, co (a jak) knihovna poskytuje. V tom smyslu lze konstatovat, že i přes veškeré úsilí podíl akademických knihoven na poskytování digitálních informačních zdrojů a služeb pro akademickou obec klesá na úkor Googlu a jiných volně dostupných internetových služeb a zdrojů. Tím se kompetence a specializace akademických knihoven čím dál tím více redukuje na poskytování těžko vyhledatelných, drahých, vzácných anebo unikátních zdrojů a služeb.

Knihovny jsou tak nuceny hledat alternativní cesty a vynalézat nové způsoby, jak zajistit plnění svého primárního poslání a udržet/obhájit své tradiční kompetence na akademické půdě. A už to není horkým tématem jenom pro knihovníky a vedení a zřizovatele univerzit, ale pro celou akademickou obec a poslední dobou také i nejširší veřejnost (například články na titulní stránce New York Times v červnu a prosinci 2004²).

Jako nezbytné kroky k předefinování poslání akademického knihovnictví v nových podmínkách bych uvedl:

1. Nutnost kritického přehodnocení dosavadních knihovnických přístupů a strategií k novým médiím a technologiím, resp. k nové vznikající globální infosféře a digitální síťové kyberinfrastruktury (cyberinfostructure). Je nutné převzít v praxi a teorii osvědčené strategie, způsoby a metody z oněch neknihovnických služeb,

¹ GENNARI, J., et al. Preparatory Observations - Ubiquitous Knowledge Environments : The Cyberinfrastructure Information Ether. In *Wave of the Future : NSF Post Digital Library : papers* [online]. June 2003 [cit. 2005-07-22]. Sborník je dostupný na WWW:

<<http://www.sis.pitt.edu/~dlwkshop/papers.html>>. Příspěvek je dostupný na World Wide Web:

<http://www.sis.pitt.edu/~dlwkshop/paper_spring.html>.

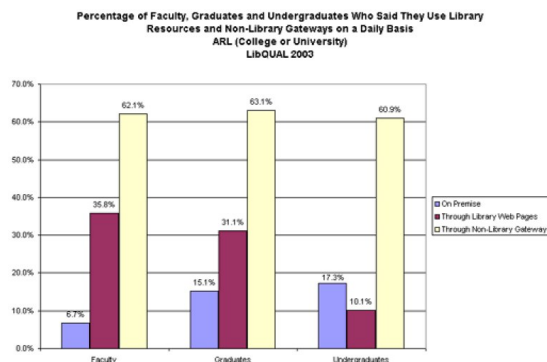
² MARKOFF, John; WYATT, Edward. Google Is Adding Major Libraries to Its Database. *New York Times*. December 14, 2004. Dostupný také na WWW: <<http://donswaim.com/nytimes.google.html>>.

HAFNER, Katie. Old search engine, the library, tried to fit into a Google world. *New York Times*. June 21, 2004. Dostupný také na WWW: <<http://www.usabilityviews.com/uv008160.html>>.

institucí, projektu a iniciativ, které přebraly část původních kompetencí akademického knihovnictví.

2. Potřeba hlubšího a širšího porozumění podstatě, významům a důsledkům vycházejícím ze změny globálního komunikačního paradigmatu v akademické sféře a v nejširším společenském kontextu. Pro akademické knihovnictví to znamená přechod z paradigmatu centralizovaných institucí vědění na paradigma síťových znalostních prostředí.
3. Nezbytnost neustále racionalizovat, zlepšovat, rozšiřovat a propagovat tradiční zdroje a služby a zároveň proaktivně usilovat o vynalézání nových druhů služeb a způsobů vykonávání předefinovaného poslání za účelem významného „přidávání hodnoty“ v nově se utvářejícím akademickém a globálním znalostním prostředí.

Nedávným průzkumem³, které provedlo americké Sdružení vědeckých knihoven (Association of Research Libraries, ARL) bylo zjištěno, že pouze o něco více než 15 % studentů a necelých 10 % učitelů a výzkumných pracovníků pro informace chodí do univerzitních knihoven. Procento učitelů, výzkumných pracovníků a postgraduálních studentů, kteří pravidelně využívají knihovnických služeb a zdrojů prostřednictvím jejich webovských portálů je vyšší, a to 36 %, resp. 31 %, zatímco totéž činí pouhých 10 % nejpočetnější akademické komunity predgraduálních studentů (tj. tzv. síťová generace, Net Generation či zkráceně Net Gen). Jako primární nástroj pro obstarávání informací potřebných k plnění svých každodenních akademických úkolů všechny tři skupiny uvedly Google a jiné „neknihovnické“ síťové služby a zdroje volně dostupné na internetu (přes 60 %).

Obr. 1: Procentuální zastoupení univerzitních učitelů, studentů a absolventů vysoké školy, kteří podle svého vyjádření denně využívají zdroje dostupné v knihovnách a neknihovnické brány.

³KENNEY, Anne R. *Voting with Their Fingers : What Research Libraries Can Learn from User Behavior* [online]. March 2004 [cit. 2005-07-22]. Prezentace ve formátu PPT přednesená na Columbia Reference Symposium. Dostupná na WWW:
<http://www.library.cornell.edu/iris/publications/columbia_files/frame.htm>.

Všichni se shodují, že současná krize akademického knihovnictví byla zapříčiněna rapidním nástupem nových síťových a digitálních technologií a médií (v novém knihovnickém žargonu tzv. Google efektem či tzv. syndromem Amazon). Paradoxní na tom je, že se všichni zároveň shodujeme, že jsou internet a nová digitální média a technologie také přímou příčinou dosud bezprecedentního rozkvětu globální informační sféry, resp. komunikace znalosti a vedení v globálním měřítku, informační ekonomie – a tímto přímo i akademické sféry, resp. vědy, výzkumu a vzdělání. Tento paradox nás nutí položit si otázku, do jaké míry za současnou krizi akademického knihovnictví můžou samotné evoluční zákony informační sféry, lidského vědění/poznání a společnosti jako takové a do jaké knihovnictví a knihovníci sami?

Jak již bylo řečeno, dnešní univerzitní knihovny a knihovníci velmi pilně usilují o plnění svého tradičního poslání v dynamicky se měnícím akademickém prostředí a neschází jim přitom vůle, rozhodnost ani schopnost neustále se přizpůsobovat novým technologickým podmínkám a novým nárokům svých uživatelů a zřizovatelů. Akademické knihovnictví vynakládá uctihodné úsilí o prohloubení tradičních a nastolení nových netradičních kolaboračních modelů a praktik za účelem sdílení a rozšíření fondů, zdrojů a expertiz a racionalizaci akvizičních, copyrightových a provozních nákladů. Výsledky na poli transformace fondů od tištěných k digitálním a v automatizaci standardních a vynalézání a implementaci nových druhů digitálních síťových služeb, protokolů, standardů a procedur jsou pozoruhodné. Infrastruktura univerzitních knihoven se rovněž neustále zlepšuje, staví se nové víceúčelové budovy a modernizují se staré; pokročilé informační technologie, kterými dnešní moderní univerzitní knihovny disponují, jsou obecně srovnatelné s úrovní zařízení na výzkumných a vzdělávacích pracovištích. I přes zjevnou asymetrii mezi výší pořizovacích nákladů a klesajícím počtem odebíraných titulů, i přes úbytek počtu uživatelů nejeví rozpočty univerzitních knihoven výrazně klesající tendenci, což svědčí také o tom, že mezi zřizovateli a vedením univerzit stále přetrvává jistá náklonnost a úcta k tradici a poslání instituce akademické knihovny a k onomu tradičnímu paradigmatu akademického diskurzu a racionality, pro které jsou knihovny metaforou. Co navíc nebo co jiného můžeme udělat my, odborní knihovníci, abychom obrátili potupný trend, dle kterého za čím dál více peněz a úsilí méně a méně plníme ze svého primárního poslání na univerzitní půdě a jako obor ničím významným nepříspěváme k současnému rozkvětu globálních informačních sítí?

Ne tak dávné arogantní, antagonistické a často otevřené nepřátelské výroky a „falešná prococtví“ mnoha z předních knihovnických autorit, pokud se týká internetu a nových digitálních a síťových médií a technologií, mi se stále ještě ozývají v uších. A rád se k nim vracím, nejen kvůli jejich vzácnému důvtipu a jistě osobní malichernosti, ale především proto, že je považuji za klíčové pro správné určení diagnózy současného knihovnictví.

Velmi příznačný a mezi knihovnickými odborníky v druhé polovině devadesátých let populární byl výrok K. W. Smithe a D. J. Muccina v předmluvě Výročního přehledu výzkumu OCLC za rok 1994⁴:

„Někteří předvídají, že nástup internetu způsobí konec knihoven. Nic nemůže být dále od pravdy: síť není knihovna. Divoké hranice internetu asi vždycky zůstanou divokými, ale nedaleko od nich bude existovat to podstatné, umění informačního managementu knihovníků, knihoven a knihovnických systémů. O tom není pochyb.“

Mezinárodní knihovnická veřejnost si libovala ještě v dalších výrocích a zaklínadlech, například:

„V určitém bodě musí internet přestat připomínat největší světový bazarový prodej. Správnými lidmi k prolomení této konkrétní hranice jsou knihovníci, nikoliv kovbojové. Internet je tvořen informacemi a nikdo toho o uspořádání informací neví více než knihovníci, kteří se tímto problémem zabývají po tisíciletí...“⁵

„Internet není náhražkou za knihovny. Ve skutečnosti je internet nebezpečným problémem pro knihovníky a učitele, jejichž zájmem je čestnost a přesnost.“⁶

Vycházejíc z nekritického předpokladu, že „řád a racionalita, které knihovny reprezentují, jsou nepostradatelným a veřejným dobrem“⁷, knihovnictví donedávno kategoricky odmítalo vědeckou relevanci a serióznost digitální infospféry vytvářející se kolem internetu a dogmaticky se uzavřelo v dichotomii organizovaného a vědeckého knihovního prostoru (Lyberspace) a chaotického a anarchického kyberprostoru (Cyberspace). Aniž by se cokoliv změnilo na antagonistickém přístupu, časem začal být kyberprostor, chápaný jako rapidně nastupující nové technologické prostředí, přece jen uznáván jako alespoň efemérně relevantní, a populárními se v knihovnické odborné veřejnosti stávají výzvy k organizaci a zhodnocení neseřízného, divokého, anarchického a chaotického „informačního kanálu“ či „informačního skladiště“. Knihovnictví si deklarativně bere za úkol internetizaci knihoven a zároveň „zknihovničtění“ internetu. Takto má převést divoké anarchické dítě-zombieho z technologické efemérnosti, okrajovosti a výstřednosti do seriózního akademického prostředí spolehlivých a patřičně uspořádaných vědeckých informací a komunikačního diskurzů. Do studoven a do knihovnických pracovišť se masově zavádí internet. Vynakládá se velké úsilí a finanční prostředky na konverzi lístkových katalogů a jejich zpřístupnění na internetu, vznikají souborné katalogy a webové prezentace knihoven a knihovnických konsorcií a sdružení. V další fázi (koncem devadesátých let) se v rámci nejpokročilejších a nejavantgardnějších odborných knihoven budují také integrované knihovnické portály s nabídkou zprostředkovaných elektronických zdrojů a digitalizovaných tradičních fondů na jedné straně, digitalizovanými (elektronicky

⁴ OCLC. *Annual Review of OCLC Research* [online]. Dublin (OH, USA) : OCLC, c1995 [cit. 2005-08-14]. Letter of Introduction. Dostupný na World Wide Web: <<http://digitalarchive.oclc.org/da/ViewObject.jsp?objid=0000002650>>.

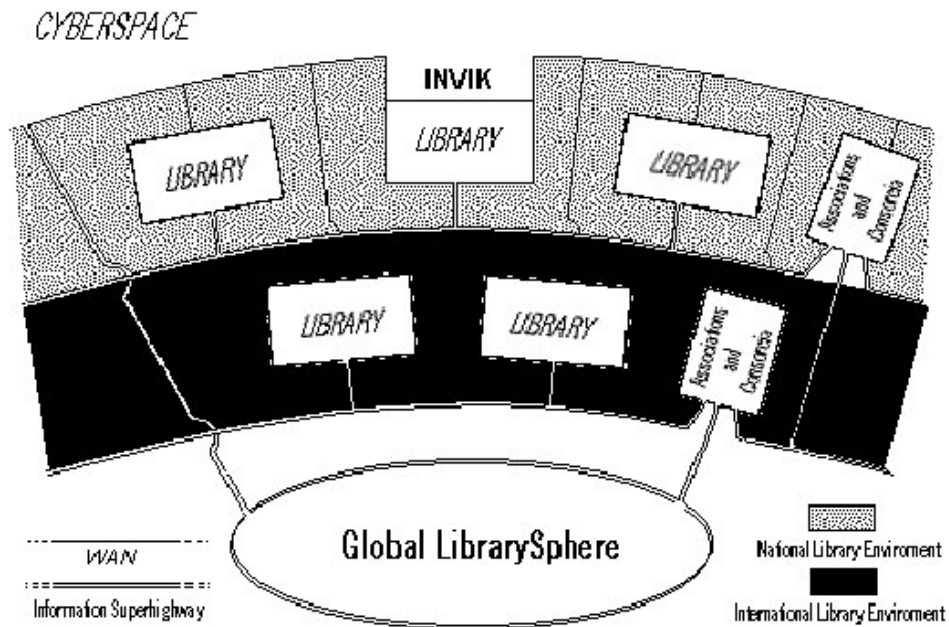
⁵ RENNIE, John. Civilising the Internet. *Scientific American*. March 1997, vol. 276, no. 3, s. 6.

⁶ WHITE, Kenton. The Internet Cannot Replace Libraries. *Los Angeles Times*. November 22, 1998, s. B-7.

⁷ 2003 OCLC *Environmental Scan : a report to the OCLC membership* [online]. Dublin (OH, USA) : OCLC, 2003 [cit. 2005-07-22]. Introduction. Dostupný na World Wide Web: <<http://www.oclc.org/membership/escan/introduction/>>.

klonovanými) podobami dodávání dokumentů (document delivery) a meziknihovnických výpůjčních služeb na straně druhé. Mezi odborníky se začíná mluvit o alternativních konceptech virtuálních a hybridních knihoven a také se usilovně pracuje na rozšíření starých katalogizačních a vývoji a implementaci nových metadatových standardů a alternativních protokolů pro integrované zprostředkovávání, sdílení, decentralizované vyhledávání a zpracování digitálních a digitalizovaných tradičních zdrojů, procedur a služeb.

Nicméně veškeré toto pozoruhodné a úctyhodné úsilí nezabránilo chronickému zaostávání akademického knihovnictví za dynamikou změn probíhajících mimo zdi knihoven, jak v komerční a veřejné, tak v akademické sféře. Knihovníci se totiž nikdy úplně nezbavili introvertního a antagonistického pohledu na knihovní sféru a kyberprostor. Náš zájem o internet a nová digitální a síťová média zřídka kdy překračoval úzký rámeček technologického a případně sociálně-komunikačního fenoménu. Jinými slovy možnosti nových síťových technologií a médií byly (a občas stále ještě jsou) knihovníky převážně chápány a používány především jako technologické prostředky a nástroje pro pokročilou automatizaci a modernizaci knihoven minulosti, nikoli jako kvalitativně nový způsob/médium/koncept pro plnění jejich poslání v radikálně nových i dynamicky se měnících podmínkách decentralizované komunikace vědění v prostředí globálních informačních sítí.

Obr. 2: Integrovaná infosféra

Přiložená mapa (obr. 2) znázorňuje místo integrované virtuální knihovny INVIK v nově vznikající institucionální „integrální infosféře“ a zároveň ukazuje zastaralost

a nevhodnost koncepce centralizovaných knihovnicko-informačních systému ve smyslu východiska pro přístup k řešení současné globální informační problematiky. Základním nedostatkem všech centralizovaných knihovnicko-informačních struktur je, že se v jeho centru vždy nutně nacházejí knihovnicko-informační instituce, zatímco pevné centrum kybernetického prostoru neexistuje a bývá nahrazováno variabilními virtuálními centry, **jimiž se stávají jednotliví uživatelé ve chvíli, když kladou svůj informační požadavek.**

„Digitální zdroje, repozitáře informací mohou být snadněji sdíleny a stejně tak je možno k nim přistupovat vzdáleně prostřednictvím distribuovaných serverů. Znamená to, že zatímco instituce se na jedné straně snaží udržet si část své identity a část své individuality, v průběhu času se síť ve virtuálním prostředí pohybuje opačným směrem.“⁸

I když se v posledních pár letech knihovnický diskurz projednávající internet, digitální technologie a nová média radikálně mění a už se připouští, že by se knihovny se svými službami, zdroji, dovednostmi, znalostmi a zkušenostmi měly přizpůsobit kyberprostoru a stát se integrální součástí globální kyberinfrastruktury a „světu Google“ (Googleworld)⁹, nikoli obráceně, jak se tvrdilo donedávna, určité staré antagonismy a institucionální introvertnost stále přetrvávají. Například v úvodní části v poslední době často citovaného dokumentu OCLC 2003 Enviromental Scan se (vedle pozoruhodných pojmenování symptomů změn probíhajících v globální infospféře a postřehů o příčinách zaostávání knihovnictví za jejich dynamikou) rovněž se vyskytují prvky ukazující na přetrvávání neporozumění podstaty změny ontologického statutu informace a vědění v rámci nového komunikačního paradigmatu globálních informačních sítí. Například:

„Je velmi těžké charakterizovat a popsat účel a zkušenost využívání knihoven a dalších příbuzných organizací. Tradiční názory na „knihovnu“, „fond“, „uživatele“ a „archiv“ se změnila a mění se i nadále. Vztahy mezi informačním profesionálem, uživatelem a obsahem se změnila a mění se i nadále.

Ale co se ještě nezměnilo, je implicitní předpoklad většiny kolegů, že racionalita a řád charakteristické pro knihovnické metody a systémy jsou nepostradatelné a jako takové představují nezpochybnitelné veřejné dobro. A tak se v odborné literatuře stále setkáváme s poněkud popudivými výroky ve stylu: Proč už 'jim' nedošlo, že jsou knihovny a knihovníci užiteční, relevantní a důležití v éře Googlu? Proces vyhledávání informací v knihovně je prováděn v rámci vysoce strukturovaných systémů a informace jsou odkrývány a poznatky získávány jako výsledek úspěšné navigace v těchto předem existujících strukturách. Protože se jedná o komplikovaný proces, knihovník pomáhá jako průvodce a navigátor v systému, kde každá část obsahu má své předurčené místo.

⁸ HENRY, Chuck. Redefining the Role of the Library : an Interview with Chuck Henry on how academic libraries can survive and have purpose in a fluid environment. *UBiquity* [online]. August 13-26, 2003, vol. 4, issue 25 [cit. 2005-07-22]. Dostupný na World Wide Web: http://www.acm.org/ubiquity/interviews/v4i25_henry.html.

⁹ HAFNER, 2004.

Porovnejte tento svět s anarchií webu. Web jsou volné asociace, žádná omezení, žádný řád. Vyhledávání je podružné vůči nalézání a proces, prostřednictvím něhož jsou věci nalezeny, je nepodstatný. „Fondy“ jsou dočasné a subjektivní, příspěvek v blogu může být pro jedince stejně hodnotný jako „nepublikované“ pojednání či šest stránek z knihy zpřístupněné Amazonem. Jednotlivá vyhledávání prováděná samostatně bez odborné pomoci a bez vědomí, co zůstalo neobjeveno, jsou uspokojující.

Tyto dva světy vypadají jako nekompatibilní. Jeden představuje pořádek, druhý chaos. Pro organizace vyplňující skulinu mezi těmito dvěma světy to je velkou výzvou. Pojmenujme tuto skulinu „zónou soumraku“.¹⁰

Postřehy ve výše uvedeném textu jsou pozoruhodné, avšak závěr je odvozen způsobem charakteristickým pro falešně prorocké knihovnické výstřely z devadesátých. Autoři si totiž správně všimají, že web je jistým (i když zcela nestandardním) způsobem existence/prezentace/komunikace formalizovaného vědění, ale zároveň o něm mluví jako o svého druhu kalamitě, oproti knihovnám anarchistickému a chaotickému prostředí. Vědění je, jak shrnuje Petříček,¹¹ především způsob organizace jevů, resp. „určitý jev je ‘informací’ pouze tehdy, pokud je součástí konkrétně organizovaného vědění čili také diskursu (neorganizovaný jev není informace, nýbrž – nanejvýš – nějaké datum). Z toho pak vyplývá, že termín ‘informační technologie’ lze přetlumočit výrazem ‘technologie vědění’. Organizace WWW není chaotická či anarchická, nýbrž patří k jinému řádu racionality a organizace, resp. k jinému komunikačnímu paradigmatu sítě, na rozdíl od systémového paradigmatu knihovnického řádu a racionality. V tomto jiném druhu síťového řádu a racionality také lze shledat určité vzorce a organizační principy, resp. lze s jistou mírou *vědecké přesnosti* předvídat a zkoumat modely jejího možného budoucího chování, avšak pouze tehdy, pokud překročíme „kategoriální rámce“ knihovnického systémového paradigmatu oborové introvertnosti.

Z téhož uvědomění se vychází také v závěrečném dokumentu z workshopu *Wave of The Future: NSF Post Digital Library Futures Workshop*, který se konal od 15. do 17. června 2003 na Cape Codu ve státě Massachusetts:

V zásadě je vědění komunikované nebo vyjádřené v digitální podobě stejné jako vědění vyjádřené jinými prostředky. [...] Rané snahy z velké části zaměřené na budování digitálních replik tištěných dokumentů se rychle proměnily v nový způsob komunikace mezi vědci [...]. Zatímco tradiční prostředky vědecké komunikace vedly k vysoce rozškatalkovanému vědění podél os disciplín, geografie a jedince, paradigma síťového vědění v sobě skrývá potenciál pro vyčerpávající využití nového a existujícího vědění eliminací všech předchozích překážek. Rozbití disciplinárních překážek vytváří multiplikační efekt, který použitím tradičních přístupů nebylo možno uskutečnit. Náš současný slovník není vybaven pro zachycení podstaty tohoto jevu. Tradiční charakteristiky jsou ve světle nových jevů nedostatečné a tradiční infrastruktury typu

¹⁰ OCLC, 2003.

¹¹ PETŘÍČEK, Miroslav. Síť čili tělo bez orgánů. *Filosofický časopis*. 1998, roč. 46, č. 1, s. 67-72. Dostupný také na World Wide Web: <<http://www1.cuni.cz/~rihad/med/petricek.pdf>>. ISSN 0015-1831.

vědeckých časopisů a odborných knihoven zaostávají ve využívání tohoto potenciálu. Termíny jako „repozitář“ a „knihovna“ zachycují jen malou část toho, co vzniká“. ¹²

Na závěr toho exkurzu chci zdůraznit svůj názor, že knihovnictví by své poslání nemělo omezovat na “zóny soumraku“ mezi kyberprostorem a knihovním prostorem (existujícího pouze z perspektivy systémového knihovníka, nikoli však z perspektivy uživatele internetu). Knihovnictví by konečně mělo přidat svůj vlastní hlas, zkušenosti a osvědčený metodický potenciál ke globálnímu diskurzu a široko otevřít vlastní metodický a aplikační záběr hlasům všech přispívajících v procesu utváření, porozumění a optimálního využívání nového globálního síťového znalostního prostředí.

¹² *Wave of the Future : NSF Post Digital Library : background* [online]. June 2003 [cit. 2005-07-22]. Dostupný na World Wide Web: <<http://www.sis.pitt.edu/~dlwksop/background.html>>.